

ETNICKÁ RŮZNOST A OBČANSKÁ JEDNOTA

____ Radim Marada (ed.) ____

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

Vydání knihy bylo podpořeno z prostředků výzkumného záměru „Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti“ Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (MSM 0021622408).

Poděkování

Na recenzi jednotlivých kapitol se podíleli Tomáš Hirt, Jakub Grygar, Marek Jakoubek a Zdeněk Uherek. Publikaci jako celek recenzoval Miloš Havelka. Všem za to náleží náš dík.

© Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006

ISBN 80-7325-111-6

CENTRÁ A PREDMESTIA. HRANICE SOLIDARITY V MESTSKOM PRIESTO- RE

SLAVOMÍRA FERENČUHOVÁ

Úvod

Nepokoje, ktoré sa medzi 27. októbrom a 11. novembrom 2005 odohrali na predmestiach Paríža i ďalších francúzskych (a nakoniec nielen francúzskych) miest, opätovne upozornili na súvislosť medzi vnútrospoločenskými rozdielmi a priestorovým členením mesta. Na niekoľko dní sa informácie o parížskych udalostiach stali súčasťou hlavných mediálnych správ v Európe. Reprezentanti francúzskej republiky formulovali svoje stanoviská a prijímali opatrenia, vrátane najviac diskutovaného a po prvý raz od alžírkej vojny vyhláseného výnimočného stavu. (Silverstein, Tetreault 2005) Do debát o príčinách a možných riešeniach situácie sa v priebehu nepokojov zapájali akademici, novinári i laici a spolu so štátnymi a lokálnymi politikmi sa pokúšali vysloviť, čo pre život mesta – i pre celú krajinu – znamená prítomnosť štvrtí, ktoré sú viac než fyzicky či administratívne vymedzené svojou povestou „no-go areas“ či „zones de non-droit“ (Wacquant 2006: 35, Silverstein, Tetreault 2005) a trochu nejasnými, premenlivými a praktikami stanovenými hranicami. V diskusiách čitateľov i správach na webových stránkach francúzskych i českých denníkov sa opakovane, a viac či menej otvorene, objavovali drobné odkazy a otázky na (odhadované) sociálne charakteristiky obyvateľov štvrtí a na ich predpokladanú súvislosť s neželaným konaním. Popri nezamestnanosti, chudobe, podpriemernom vzdelaní a nízkom veku nositeľov nepokojov nechýbali ani odkazy na ich pôvod v inej krajine, než je Francúzsko, a otázky na možné spojenie problematiky nepokojov s imigráciou a neúspešnosťou snáh o integráciu prisťahovalcov.

Text *Centrá a predmestia* je pokusom porozumieť udalostiam za pomoci vysvetlení, ktoré ponúka model inklúzie navrhnutý J. C. Alexandrom. I Alexandrov článok *Ústredná solidarita*,

etnická okrajová skupina a sociálna diferenciácia je hľadaním odpovede na otázku, prečo v západných krajinách v druhej polovici 20. storočia dochádza k nepokojom, ktoré sa zdajú mať, či otvorene majú, etnický rozmer. Jeho cieľom je poskytnúť základ pre teoretické vysvetlenie etnických a rasových konfliktov a vzniku separatistických hnutí v rozvinutých (industriálnych) spoločnostiach – teda tam, kde ich nikto vychádzajúci z teórií rozvoja modernej priemyselnej západnej spoločnosti nemohol predpokladať. (Alexander 2006b: 16; 1988)

Pojem „inklúzie“, ako ho používa J. C. Alexander, odkazuje k efektu vzájomnej solidarity pociťovanej členmi spoločnosti a vzťahuje sa k začleňovaniu skupín vnímaných ako etnicky odlišné. (Alexander 2006b: 17, 23; 1988) Alexandrov model by teda mohol pomôcť pochopiť význam odkazov na etnickú príslušnosť obyvateľov predmestí a opakovanej otázky o pôvode „výtržníkov“, ktoré sa objavujú v mediálnej reprezentácii nepokojov. V priesečníku Alexandrovho modelu, mediálnych obrazov a analýz Loïca Wacquanta či Christiana Rinaudo však odkazy na etnickú príslušnosť obyvateľov „horších štvrtí“ dostávajú nový rozmer. A mnohé otázky, ktoré sa pokúšajú spoločne zodpovedať odborníci, novinári i politickí reprezentanti, zostávajú, zdá sa, tak trochu otvorené. Boli novembrové parížske nepokoje hnutím etnických menšín? Kto sú vlastne aktéri nepokojov a aký je ich vzťah k ostatným obyvateľom predmestia? Stoja predpoklady a presvedčenia o etnickej odlišnosti obyvateľov štvrtí medzi *podmienkami* napätia medzi „centrom“ a „predmestím na okraji“, alebo sú skôr jeho *následkom*?

Nepokoje v Paríži a model inklúzie J. C. Alexandra

S ohľadom na prepojenie reprezentácie nepokojov v médiách s úvahami o pôvode a o etnickej príslušnosti (a identite) ich aktérov, ako aj na *teritoriálny rozmer* udalostí z predmestí francúzskych miest, sa práce J. C. Alexandra javia ako vhodný teoretický rámec pre ich uchopenie. Svoje poznatky a teoretické náhľady Alexander zhrnul do podoby multidimenzionálneho modelu inklúzie okrajových skupín (etnických menšín). Tento model je dostatočne obecný, aby dovolil overovanie použiteľnosti celej koncepcie i na prípade súčasných nepokojov.

Centrom Alexandrovho – v roku 1988 dosiať nie celkom úplného, avšak v ďalších obdobiach i pomocou prípadových štúdií dopracovaného – teoretického modelu etnickej inklúzie, je pojem solidarity.¹ Solidarita sa podľa neho prejavuje pocitom vzájomného prináležania prežívaným jednotlivcami voči členom vlastných sociálnych skupín. (Alexander 2006b; 1988) Práve takéto pocity vymedzujú limity „hraničného spoločenstva“², teda najširšej skupiny ľudí (presahujúcej priateľov a rodinu), ku ktorej sa jej členovia cítia patriť a do ktorej sa cítia byť začlenení. „Inkludovať“, včleniť jednotlivca do skupiny, znamená zahrnúť ho medzi tých, s kým sú členovia ústrednej skupiny solidárni a koho považujú za plnoprávneho člena hraničného spoločenstva. (Alexander 2006b: 8; 1988)

Solidarita ako kľúčový pojem Alexandrovej koncepcie odkazuje na úroveň pocitov na strane väčšinovej – ústrednej – skupiny vo vzťahu ku skupinám „okrajovým“. Definovaná ako *pocitovanie* prináležania je však ťažko uchopiteľná. Mediálny obraz, tvorený okrem iného vyjadreniami odborníkov a (lokálne)politických reprezentantov, na ktorý sa sústredím, je oproti tomu verejne dostupný a dôležitý pre samotné utváranie udalosti. (Rinaudo 1999) Preto ho budem považovať za jeden zo zdrojov základného povedomia o problematike – za informačný zdroj i zásobárň postojov. Mediálne zhrnutie diania sledujem – v českom prostredí – v správach internetového serveru iDNES a online správach BBC. Avšak pre tému významu parížskych nepokojov v samotnej francúzskej spoločnosti je dôležitejšie sústrediť sa na obraz dostupný vo francúzskom prostredí. Preto sa následne zameriavam na obraz nepokojov prítomný v online diskusiách čitateľov s redakciou oslovenými odborníkmi na stránkach denníka Le Monde. V rámci tohto obrazu sa pokúsim použiť kategórie J. C. Alexandra na popis francúzskeho „problému predmestí“ v súvislosti s novembrovými udalosťami.

¹ Alexander sa vo svojom texte zameriava na etnickú inklúziu, nie na problémy inklúzie triednej. Etnicitu pritom definuje ako „soubor biologicky daných nebo empiricky zaznamenaných (real or perceived) primordiálních vlastností, jež jsou skupině připisovány na základě sdílené rasy, náboženství nebo národnostního původu, přičemž do poslední kategorie patří též lingvistická a další kulturní specifika odvozovaná ze společného územního původu“. (Alexander 2006b: 23; 1988)

² V českém preklade P. Binkovej *mezní společenství*.

Po stručnom uvedení prehľadu udalostí tak, ako ich prezentovali články internetového spravodajstva a zhrnuli Silverstein a Tetreault (2005), predstavím prístup Christiana Rinaudoa (1999) k problematike „etnizácie“ reprezentácie francúzskych predmestí a mediálneho vytvárania udalostí „typu dianie z predmestia“. Práve procesy prisudzovania jednotlivých charakteristík obyvateľom predmestí, hľadanie vysvetlení ich konania v predpokladanej zdieľanej etnicite, ako aj objasňovanie situácie na predmestiach pomocou opakujúcich sa odkazov na etnickú odlišnosť obyvateľov predmestí od obyvateľov ostatných častí mesta, sú predmetom môjho záujmu.

Alexandrov model inklúzie a jeho teoretická koncepcia by mali napomôcť v pochopení nie tak nepokojov samotných, ako skôr dynamiky označovania skupín vyčleňujúcich sa účasťou na nich ako etnicky odlišných od väčšiny spoločnosti. Pri predstavovaní jeho modelu inklúzie sa v prvom rade budem snažiť porozumieť vymedzeniu pojmu „charakteristík konštruovaných ako primordiálne“ (Alexander 2006a: 56; 2001) a upozorniť na prítomnosť určitých implicitných predpokladov pri jeho použití v modeli. Následne sa model pokúsím využiť ako základ pre vysvetlenie tvorby zmieneného etnizovaného obrazu situácie obyvateľov predmestia i novembrových nepokojov. Budem sa pritom sústrediť práve na tie momenty Alexandrovej koncepcie, v ktorých sa odvoláva na vplyv odlišnosti skupinových charakteristík konštruovaných ako primordiálne na priebeh (či vôbec možnosť) inklúzie okrajových skupín do občiansky definovanej spoločnosti.

Alexandrov model je úspešne použiteľný na vysvetlenie udalostí, ako ich podávajú médiá v obrazoch, na predstavenie ktorých sa v texte sústredím. Trochu problematickejšie sa jeho použitie javí v prípade, ak do úvahy vezmeme poznatky vyplývajúce zo spoločenskovedných výskumov z danej oblasti. Bez snahy posudzovať hodnovernosť či pravdivosť ktoréhokoľvek z obrazov, pokúsím sa v závere textu zhrnúť prínos aplikácie prístupu J. C. Alexandra pre popis a porozumenie predmestským nepokojom v Paríži, a zároveň využiť situáciu, v ktorej sa model inklúzie a spoločenskovedné zistenia o situácii *neprekrývajú*, na formulovanie otázok vzťahujúcich sa k modelu samotnému.

Začiatok nepokojov a ich nositelia

Ako upozorňujú Silverstein a Tetreault (2005) v článku *Urban violence in France*, novembrové nepokoje v Paríži začali veľmi podobne ako mnohé iné, hoci rozsahom i mediálnym ohlasom menej výrazné, vlny výtržností na predmestiach francúzskych miest. Občasné ničenie verejného či súkromného majetku a strety s políciou sa podľa nich opakujú už od začiatku osemdesiatych rokov. Často majú podobu provokácií a narušovania obvyklej dennej rutiny vo štvrti (krádež a zapálenie auta, naháňačka s políciou). Niektoré incidenty sú považované za reakciu na poškodzujúce a necitlivé zásahy polície. Ako tvrdia autori, tieto strety obvykle majú podobný priebeh a podobnú úvodnú zápletku: pri zásahu polície či iných strážcov poriadku zahynie niekto z obyvateľov predmestia. Len čo sa správa rozšíri, dochádza zo strany mladých, obvykle mužských, obyvateľov štvrte k útokom na verejné budovy (školy, supermarkety), či k – v novembri 2005 často zobrazovanému – zapalovaniu áut, a následným potýčkam s políciou. (Silverstein, Tetreault 2005)

Tak ako Silverstein a Tetreault ponúkajú na úvod zhrnujúci prehľad udalostí, považujem za dôležité ujasniť, čo sa vlastne v novembri stalo, než sa situáciu pokúsim uchopiť prostredníctvom teoretických koncepcií citovaných autorov. Tak ako v prípade mladíkov, ktorí – ako zmieňujú Silverstein a Tetreault – zahynuli pri motocyklových naháňačkách s policajnými hliadkami v roku 1990 v Lyone a v roku 1995 v Paríži, či iných v podstate nešťastných náhod, vyvolala aj smrť dvoch chlapcov (pätnásť- a sedemnásťročných obyvateľov parížskeho severovýchodného banlieue) v októbri 2005 prudkú reakciu lokálnej mládeže. Interpretácie udalostí z večera 27. októbra však nie sú celkom jednotné. Podľa Silversteina a Tetreault sa trojica mladíkov pri návrate z priateľského futbalového zápasu v štvrti Clichy-sous-Bois pustila na útek, keď začula sirénu policajného auta, pravdepodobne privolaného strážnikom neďalekého staveniska, ktorý sa domnieval, že mladíci vnikli na stavbu. Dvaja z trojice zahynuli po zásahu elektrickým prúdom z trafostanice, ku ktorej dobehli – najskôr, aby sa v nej schovali. (Silverstein, Tetreault 2005) Ďalšie verzie je možné dohľadať v postupne upresňovaných článkoch denníkov – od informácie, že polícia mladíkov možno

ani nenaháňala, až po tvrdenie, že sa ich snažila dohnať, pretože predtým zrejme kradli v obchode. (Archiv BBC 3. 11. 2005, Archiv BBC 2. 11. 2005) V nasledujúcich dňoch každopádne došlo k nočným stretom medzi políciou a mladými mužmi zo štvrte, ako aj k pokojnému dennému spomienkovému pochodu v štvrti Clichy-sous-Bois (Silverstein, Tetreault 2005, Archiv BBC 29. 10. 2005). Počas dvoch týždňov zhorelo vo francúzskych mestách asi 8 400 áut, bolo poškodených niekoľko budov, zadržaných asi 2 600 ľudí, určité percento z nich bolo odsúdených. (Silverstein; Tetreault 2005) Tých, ktorých bolo možné označiť za cudzincov, sa týkala žiadosť ministra vnútra o ich vyhodenie bez ohľadu na legálnosť pobytu na území Francúzska. Žiadosť bola adresovaná prefektom 9. novembra 2005. (Archiv BBC 10. 11. 2005, Zprávy idnes 9. 11. 2005) Vyhlásenie výnimočného stavu, ktorý umožnil miestnym úradom stanoviť zákaz vychádzania až na dvanásť dní, ako aj organizovať záťahy do miest, kde by mohli byť prechovávané zbrane, prišlo dva dni predtým – 7. novembra –, a opätovne zrušené bolo až na začiatku januára 2006. (Silverstein, Tetreault 2005, Zprávy idnes 3. 1. 2006, Archiv BBC 8. 11. 2005)

Sociálni vedci sa zjavne zhodujú na tom, že samotné novembrové nepokoje neboli ani prekvapivé a vlastne ani nové či ojedinelé. Na druhú stranu pripúšťajú, že ich trvanie, intenzita, i reakcia zo strany reprezentantov štátu, predsa prekročili štandardy. (Le Monde 8. 11. 2005, Silverstein, Tetreault 2005) Dôležité je, že správy o nepokojoch, ktoré prenikli do českého prostredia, od počiatku prinášajú stručné odkazy zasadzujúce informácie o horiacich autách, potýčkach s políciou a reakciách politických reprezentantov do širšieho kontextu spôsobom, ktorý podrobne popisuje Christian Rinaudo (1999) vo svojej analýze mediálnej reprezentácie francúzskych predmestí. Okrem základných údajov o dianí sa tak z každej správy dozvedáme o celkovom „problème banlieue“³, ktorý má vo francúzskom prostredí svoje miesto už pár rokov.

V zhrnujúcom prehľade udalostí, ktorý priniesol internetový denník iDNES pod názvom *SPECIÁL: Přistěhovalci rozpoutali násilí ve Francii*, sa tak napríklad dočítame, že k nešťastiu došlo vo „štvrti, kde žijú predovšetkým chudobní prisťahovalci

³ V preklade „problém predmestie“.

z Afriky“⁴, že mladíci, ktorí zahynuli v trafostanici, mali „tmavú plet“ a že násilie, ktoré vypuklo v nasledujúcich dňoch, sa odohralo práve v niekoľkých „pristáhovaleckých štvrtiach“. Takto vymedzené jednotky v rámci mesta sa dokonca v priebehu výkladu stávajú aktérmi/nositeľmi nepokojov – iDNES o nich píše ako o „búriacich sa štvrtiach“, asociujúc tak teritórium s tými obyvateľmi/pristáhovalcami, ktorí sa nepokojov zúčastnili na strane výtržníkov. Táto asociácia je následne porušená odkazom na obete násilia – vlastníkov poškodených áut. Obete totiž tak tiež identifikuje ako chudobnejších obyvateľov predmestia, ktorí nemajú prostriedky na zabezpečenie garáže, a preto parkujú na ulici. (Zprávy idnes 7. 11. 2005) Na opätovný odkaz na pôvod výtržníkov narazíme pri zmienke o možných príčinách nepokojov. iDNES ich vidí v sociálnej situácii imigrantov (nezamestnanosť v mladom veku) a situáciu vo štvrtiach, označených mimo iné i za getá, považuje za potenciálne priaznivú pre vznik radikálnych islamských hnutí.⁵ V správach BBC podobné stotožnenie výtržníkov s obyvateľmi predmestí a ich označenie za „pristáhovalecké“ nenájdeme. Prostredníctvom odkazov na africké a arabské komunity ako na prípadných dôležitých mediátorov v konflikte, ako aj odkazov na sociálnu situáciu aktérov pouličných nepokojov, však i toto médium v správach o mestských výtržnostiach vykresľuje kontext francúzskych predmestí.

Pouličné nepokoje ako mediálna udalosť

Mediálne zobrazenie nepokojov a spôsob zahusťovania správ informáciami o širších problémoch predmestí v spojitosti s etnickou odlišnosťou obyvateľov a imigráciou do francúzskych veľkomiest sleduje obvyklé vzorce vytvárania spravodajskej

⁴ V ďalších článkoch označovaní i za „muslimských pristáhovalcov“ (Zprávy idnes 7. 11. 2005), či „arabských a afrických imigrantov“ (Zprávy idnes 17. 11. 2005).

⁵ O tendencii prvých správ hľadať náznaky pôsobenia teroristickej organizácie v pozadí počas nepokojov sa zmieňuje Silverstein a Tetreault (2005). Stránka iDNES venuje otázke možného spojenia medzi francúzskymi predmestiami a teroristickými organizáciami článok pod názvom *Al-Kajdá cíti ve Francii šanci*, kde imigrantské predmestia označuje ako „ideálne pareniská pre teroristov“ (Zprávy idnes 6. 12. 2005).

udalosti o živote na predmestí. Tento proces zhrnul a popísal na základe analýzy novinových článkov Christian Rinaudo v roku 1999. Kapitola „Comptes rendus médiatiques d'un événement“ jeho knihy *Ethnicité dans la cité*⁶ podrobne vykresľuje, ako mediálne správy informovaním o udalostiach z predmestí prispievajú k etnizácii „problému banlieue“ (Rinaudo 1999). Bez akýchkoľvek snáh o hodnotenie novinárskej práce, o posudzovanie ne/pravdivosti a ne/skreslenosti prinesených správ, či hľadania novinárskeho zámeru, považujem za zaujímavé priniesť Rinaudoove postrehy týkajúce sa postupného utvárania a fixovania obecného povedomia o francúzskych predmestiach a následne ich vzťahnuť k zobrazeniu novembrových udalostí v českých i francúzskych online denníkoch.

Rinaudo svoju analýzu stavia na teórii P. Noru a jeho chápaní modernej udalosti ako závislej na médiách, ktoré jej dodávajú verejný charakter a sú v podstate podmienkou jej existencie. Mediálny vznik udalosti je procesom utvárania popisu, ktorý redukuje jej komplexnosť, rôznosť a neurčitosť tak, aby ju bolo možné porovnať a do istej miery stotožniť s ostatnými udalosťami rovnakého druhu – teda vytvoriť správu „typu nepokoje na predmestiach“. Preto je pri jednoduchom informovaní o mieste, čase a deji do správy zakódovaný odkaz na zvláštny sociálny kontext „štvrte s ťažkosťami“, „ľudovej či defavorizovanej štvrte“, prípadne „geta“. (Rinaudo 1999: 52–55) Následne je tak podľa autora možné udalosť porovnávať s ostatnými v rámci jedinej kategórie, vysvetľovať ju odkazom na udalosti minulé, či ukazovať na jej špecifiká.

Rinaudo tvrdí, že jedným zo spôsobov, ako redukovať nejasnosť udalosti, o ktorej je podávaná správa, je umiestniť odkaz na individuálne motívy aktérov. V prípade, že sa jednotlivé denníky v odhalených motívoch nezhodujú, neznamená to, že odkaz je protikladný. Všetky prinesené varianty totiž opäť zhodne informujú o kontexte, v ktorom sa udalosti odohrali, a potvrdzujú tak obraz „problémovej štvrť“. Podobný efekt má podľa neho objasňovanie podmienok, ktoré sa zdajú byť základnou príčinou problému. V prípade výtržností, či tragických udalostí na predmestí je často zmieňovaná nekontrolovaná imigrácia, utváranie „etic-

⁶ V preklade „Mediálne zhrnutia udalostí“ knihy *Etnicita v meste*.

kých bánd“⁷, sociálne problémy v podobe nezamestnanosti, školského neúspechu mladých, či chudoby. Samotná udalosť sa občas dokonca javí ako menej dôležitá súčasť informácie než nepriame odkazy na podmienky problematického života v – čitateľskej verejnosti dávno známych – banlieues. (Rinaudo 1999: 57–58)

Podľa Christiana Rinaudoa je tak mediálny obraz zásobárňou poznatkov, ktoré sú aktivované v prípade opätovných snáh otvoriť verejnú debatu, definovať problém a uvažovať o opatreniach. Popis udalostí, rovnako ako identifikácia problému, je tak založený na obecné zdieľaných obrazoch predmestí. Zasadenie jednotlivých udalostí do už známeho kontextu im dáva zmysel ako logicky na seba nadväzujúcim daniam, ktoré majú svoje vysvetlenia i možné riešenia. (Rinaudo 1999: 64) Správy o nových udalostiach spočívajú v oživovaní stereotypu predmestí ako nebezpečných oblastí s vysokou mierou kriminality spôsobenou nahromadením sociálnych problémov, ktorého samozrejmosťou súčasťou je etnická odlišnosť obyvateľov, prepojená s predstavami imigrácie, ako aj s asociáciou „etnických get“ amerických miest⁸.

Je zaujímavé, že do Rinaudoovho rámca dobre zapadajú vyššie zmienené vybrané krátke denné správy o novembrových nepokojoch, ktoré sú dostupné v ČR (iDNES, BBC). Zdá sa, že informovanie o „probléme predmestí“ a vytváranie typickej správy o tomto probléme presahuje lokálny kontext. I čitatelia, ktorých sa dianie priamo netýka (týka sa spoločnosti iného európskeho štátu), si môžu tým pádom vytvoriť predstavu o živote na predmestí. Súčasťou tvorby obrazu udalostí sa následne stávajú úvahy o tom, či podobné dianie môžeme očakávať i „u nás“, ako je to v prípade článku s názvom *Odborníci o Francii: Nepokoje u nás nehrozí. Zatím*. (iDNES 8. 11. 2005).

Ak sa však vrátime do francúzskeho prostredia, Rinaudoov prístup pomáha porozumieť i debatám s odborníkmi, ktoré ako súčasť informovania o dianí priniesol denník *Le Monde*. Tie predstavujú diskusie o otázkach, ako situácii porozumieť a ako

⁷ Fenomén etnických bánd, ako píše Rinaudo, sa v mediálnom obraze predmestí zjavuje od osemdesiatych rokov 20. storočia ako jedna zo základných štruktúr ich reprezentácie. (Rinaudo 1999: 58)

⁸ Otázka, či francúzske banlieues sú ako getá v USA a/alebo či sa takými stanú, je bežnou súčasťou „nastolovania problému predmestí“ (Rinaudo 1999), a v médiách odrážanej „morálnej paniky“ (Wacquant 2006: 148).

ju riešiť, prípadne koho volať na zodpovednosť, i ako zodpovednosť prijať. K téme mestských výtržností v novembri 2005 Le Monde zverejnil päť online diskusií, v ktorých sa čitatelia zvlášť obracali na poslanca, lokálneho reprezentanta, dvoch sociológov a viceprezidentku zväzu sudcov.

Ak debaty zhrniem, ich témy sa vzťahovali k novembrovým udalostiam i obecnnejšie k životu na predmestí, k delikvencii mládeže, integrácii imigrantov, a dotýkali sa i otázok lokálnej politiky na úrovni mesta. Diskutované nepokoje tak boli „zasadené do širšieho kontextu“ v zmysle Rinaudoovej analýzy a mes- to so svojimi problémovými štvrtkami sa stalo východiskovým bodom pre úvahy o postavení imigrantov, o diskriminácii, sociálnych problémoch, mládeži a politickej zodpovednosti, ktoré sa popri stručných informáciách o udalostiach stali tým hlavným obsahom mediálne nastoleného problému. Popísaný kontext zodpovedá i postrehom Loïca Wacquanta o verejnosťou vnímanej úzkej asociácii kolektívneho násillia a nepokojov v mestských štvrtiach s otázkami etnicity a imigrácie, a to rovnako v mestách francúzskych, britských i mestách v USA. (Wacquant 2006: 26)

Základný trojuholník kľúčových pojmov a obrazov v sledovaných diskusiách denníka Le Monde tvorili: (1) **problémové predmestia ako vymedzené teritória** v rámci územia mesta, (2) **sociálne problémy** kumulované na predmestiach (ako príčiny správania sa výtržníkov) a (3) **imigrácia** (spolu s otázkami o ne/úspešnosti integrácie imigrantov, rasizme a systémovej nerovnosti a diskriminácii, ako aj etnickej a kultúrnej odlišnosti). Tieto tri základné oblasti sa pretínajú v prípade väčšiny otázok a odpovedí. Aktéri nepokojov boli v priestore diskusií označení ako mladí obyvatelia predmestí, potomkovia imigrantov do Francúzska (sami vo väčšine prípadov narodení vo Francúzsku). (Le Monde 9. 11. 2005) Ich konanie bolo považované za (niekedy neadekvátne, niekedy jediná prístupnú) reakciu na pretrvávajúce sociálne problémy, zakúšanú diskrimináciu a odmietanie väčšinovou spoločnosťou. V diskusií s Patrickom Braouezecom, poslancom a prezidentom združenia Plaine Commune⁹, je pro-

⁹ Združenie ôsmich komún (Aubervilliers, Épinay-sur-Seine, La Courneuve, L'Île-Saint-Denis, Pierrefitte-sur-Seine, Saint-Denis, Stains et Villetaneuse) (Plaine Commune, 2006).

blematika nepokojov priamo spojená s otázkou imigrácie do Francúzska prostredníctvom odkazu na pôvod mladých výtržníkov v rodinách prisťahovalcov. (Le Monde 9. 11. 2005) Podobne v debate so sociológom Ericom Macé je reflektovaná asociácia výtržníka s „rasovými (či radšej „rasizovanými“) odlišnosťami“ od väčšinovej spoločnosti: Eric Macé odkazuje na zdieľaný obraz poskytovaný televíziou, podľa ktorého všetci výtržníci sú Černoši a Arabi. (Le Monde 8. 11. 2005)

Predmestia sú v debatách odborníkov a čitateľov (anonymných pokiaľ ide o profesiu) popisované nielen ako miesta, kde sa nepokoje odohrali, a ako miesta, odkiaľ výtržníci pochádzajú, ale taktiež ako prostredie so životnými podmienkami, ktoré hromadia frustrácie vedúce k násilnému chovaniu chápanému ako prostriedok vyjadrenia sa. Samozrejmu asociáciu nepokojov a predmestí by možno mohol spochybniť odkaz na heterogenitu populácie obývajúcej predmestia i odlišenie výtržníkov od ostatných obyvateľov. Problémy, ktoré vyvolali nepokoje, sú však podľa diskutujúcich zakúšané i tými, ktorí sa – vzhľadom na vyšší vek a/alebo nevôľu voči násilnému chovaniu – do výtržností nezapájajú, prípadne sú nimi poškodení. Pevné prepojenie a asociácia nepokojov a predmestí je zdôvodňované práve zmienenými sociálnymi a životnými podmienkami, ktoré zdieľajú všetci obyvatelia banlieues bez ohľadu na svoj vzťah a postoj voči výtržnostiam.

Obraz dostupný v médiách definuje napätý vzťah medzi (nie nutne centrálnie situovanými) *centrami* miest a ich banlieues. Predmestia sa javia ako „teritória problematickej odlišnosti“, etnickej/národnostnej inakosti, obklopené či susediace s ostatkom mestského územia, ktoré je akýmsi *neutrálnym teritóriom*; o jeho *normálnosti* sa však z textov diskusií nedozvedáme v podstate nič. Asociácia novembrových nepokojov (a potenciál nepokojov ďalších) s vymedzenými štvrtami z nich činí nielen oblasti, v ktorých je možné očakávať zvýšenú kriminalitu (Silverstein, Tetreault 2005), ale zároveň oblasti, časť obyvateľov ktorých, zdá sa, odmieta – priklonením sa k násiliu – normy platné v celom meste.¹⁰ Vyčle-

¹⁰ Transparenty či plagáty s nápismi „Nie násiliu“ a „Áno dialógu“, reagujúce na výtržnosti (Archiv BBC 7. 11. 2005), môžu byť chápané práve ako vyjadrenie požiadavky o návrat k „norme“ pre riešenie konfliktov, ktorá bola porušená.

nili sa aktivitou, ktorá je interpretovaná ako vyjadrenie nesúhlasu s nemožnosťou dostať požadovaným normám, a/alebo ako ich úplné odmietnutie. Ak použijeme Alexandrov termín, aktéri nepokojov sa podľa obrazu dostupného v médiách odmietajú uchádzať o „solidaritu“ ústrednej skupiny. V rámci diskusií sú zároveň viac alebo menej uvedomene pomenúvané odlišnosti medzi obyvateľmi predmestí a centier a ich vzájomná symbolická vzdialenosť.

Model inklúzie J. C. Alexandra

Solidaritu Alexander zdôrazňuje ako „zásadný faktor“ inklúzie v súlade s vlastným vysvetľovaním vzniku národov. Na ich počiatku podľa neho stoja skupiny, ktorých členovia zdieľajú niekoľko špecifických a najmä ako špecifických vnímaných charakteristík. (Alexander 2006b: 17; 1988) Existencia tejto prvotnej skupiny (seba)určenej mimo iné zdôraznením charakteristík, ktoré rozpoznávajú jej členovia ako odlišujúce ich od nečlenov, je jedným zo základných predpokladov Alexandrovho modelu. Skupina sa môže stať základom národa, ktorý sa utvára mimo iné včleňovaním ďalších – okrajových – skupín. Miera inklúzie nečlenov do spoločenstva sa pritom odráža v pociťovanej solidarite pôvodných členov voči pôvodným nečlenom, ktorí sa od členov „ústrednej skupiny“ (viac alebo menej) odlišujú v pôvodných charakteristikách, ale napriek tomu sú pociťovaní ako súčasť spoločenstva. Nech je však postupné rozširovanie pôvodnej skupiny akokoľvek rozsiahle, zbytky prvotnej solidarity pretrvávajú – u všetkých (ústredných i okrajových) skupín.¹¹ (Alexander 2006b: 17–18; 1988) A práve na týchto „zbytkových“ pocitoch prináležania stavia Alexander svoje vysvetlenie etnických konfliktov v západných spoločnostiach.

Skôr, než stručne zhrnieme základné tvrdenia týkajúce sa dimenzií určujúcich mieru začlenenia inakosti do západných spoločností, je dôležité pristaviť sa pri pojmoch primordiálne v občianske charakteristiky a primordiálne a občianske väzby.

¹¹ Súčasťou utvárania národa sú na jednej strane momenty stretávania s „inými“ skupinami pri teritoriálnej expanzii alebo pri ich imigrácii, a na strane druhej vnútorné rozrôžňovanie spoločnosti v rámci „náboženskej a ekonomickej racionalizácie.“ (Alexander 2006b: 17; 1988)

Medzi primordiálne charakteristiky podľa Alexandra patrí rasa, teritórium, rodinné väzby, jazyk, či náboženstvo; pokiaľ ich ľudia zdieľajú, budú cítiť priame emocionálne spojenie s ostatnými nositeľmi zhodných charakteristík. (Alexander 2006b: 19; 1988) Primordiálne i občianske väzby označujú práve *pocity príslušnosti*. Primordiálne väzby sa odvíjajú od zdieľania primordiálnych charakteristík. Občianske väzby sú naopak na týchto základných podobnostiach nezávislé. Väzby, ktoré Alexander nazýva občianskymi, sú „méně bezprostřední a méně emocionální, abstraktnější a vědomě utvářené. Místo toho, aby odkazovaly k biologickým či zeměpisným danostem, vztahují se k etickým či morálním vlastnostem spojovaným se „společenskými“ funkcemi a institucemi“. (Alexander 2006b: 19; 1988) V ideálnom prípade je členstvo v hraničnom spoločenstve, kde solidarita vyplýva zo zdieľania občianskych charakteristík, nezávislé na členstve v primárnych/rodinných skupinách a na primordiálnych charakteristikách. Občianska solidarita prekonáva primordiálne príslušnosti, ale zároveň aj rozdiely, ktoré by sa dali označiť za triedne či politické.

Pojem primordiálnych charakteristík, ktorý Alexander používa, zväzda k interpretácii jeho prístupu ako založeného na prvotnom a nemennom rozdelení jednotlivcov a skupín podľa určitých základných kritérií. Alexander sa s touto možnou interpretáciou vyrovnáva v článku *Promýšlení „způsobů začlenění“: asimilace, napojování a multikulturalismus jako varianty občanské participace* (2006a; 2001) v poznámke pod čiarou, ktorú pripája k pojmu „primordiální“ pri jeho prvom použití v texte.

Abychom se vyhnuli jakémukoli nepochopení, musím zde zdůraznit, že primordiální vlastnosti neexistují samy o sobě. Vlastnosti jsou jako primordiální konstruovány, spíše než by takovými byly objektivně. Primordiální vlastnosti jsou ty, jež tvoří základ mravního v Hegelově a pospolitostního ve Weberově smyslu. S jakoukoli lidskou nebo společenskou vlastností lze nakládat jako s primordiální, což dokládá skutečnost, že s určitými vlastnostmi bylo takto v průběhu dějin opakovaně nakládáno. (Alexander 2006a: 56; 2001)

Za primordiálnu charakteristiku teda Alexander považuje akúkoľvek vlastnosť, ktorá sa „stala primordiálnou“ v očiach spoločnosti. Druhá veta v tejto poznámke je veľmi dôležitá: „Vlast-

nosti sú ako primordiálne skôr konštruované, než že by takými boli objektívne.“ Alexander zároveň pridáva postreh, podľa ktorého je síce možné, aby akákoľvek charakteristika získala v spoločenskej definícii postavenie „primordiálnej charakteristiky“, ale historicky dochádza skôr k opakovanej voľbe určitých charakteristík, ktoré sú následne chápané ako „danosti“. Podľa Alexandrovho tvrdenia je teda *primordialita* charakteristiky konštruovaná. Ani z tvrdenia, ani z príkladov, ktoré ďalej vo vlastných prípadových štúdiách uvádza na ilustráciu prítomnosti a efektu zdieľania primordiálnych charakteristík ústrednou a okrajovými skupinami, však nie je celkom zrejmé, ako k takémuto konštruovaniu primordiality, či konštruovaniu charakteristík obecné, dochádza.

Jeho model inklúzie predpokladá schopnosť odhliadnuť od primordiálnych charakteristík, či redefinovať ich ako súkromnú záležitosť bez vplyvu na participáciu na verejnom živote v spoločnosti, v ktorej prevládajú občianske väzby. Vnímanie charakteristiky ako primordiálnej je teda historicky a spoločensky podmienené. Avšak ak Alexander tvrdí, že „s akoukoľvek ľudskou či spoločenskou vlastnosťou je možné zachádzať ako s primordiálnou“, je možné jeho tvrdenie čítať i ako založené na predstave objektívnej prítomnosti nejakých ľudských/spoločenských vlastností, ktoré sa následne buď stanú alebo nestanú tými, ktoré budú – všeobecne – vnímané ako primordiálne. Zároveň sa v tomto dôležitom tvrdení Alexander nevyjadruje k možnosti *prisudzovania charakteristík* skupine jej okolím, a teda nie je celkom zrejmé, či predpokladá, že v podstate ľubovoľné, ale v histórii opakovane volené „charakteristiky“, sú ako primordiálne pripisované a zvýznamňované u tých, ktorí skutočne sú ich nositeľmi. Pri tejto úvahe je nutné položiť aj otázku, kto a ako by vlastne rozpoznával takúto „skutočnosť“; tá však nie je predmetom Alexandrovej analýzy.

Vráťme sa teda k základným tvrdeniam týkajúcim sa problematiky procesu inklúzie a formovania národa ako solidárneho „hraničného spoločenstva“ a k otázkam pretrvávania etnických rozdielov v západných spoločnostiach. Inklúzia je procesom rozširovania spoločenstva založeného ústrednou skupinou o pôvodne cudzie skupiny, procesom „premeny statusu solidarity“ ústrednej skupiny so začleňovanou menšinou, a to tak, že väzby, ktoré ich nakoniec spájajú, sú väčšmi občianske než pri-

mordialne. (Alexander 2006b: 8; 1988) Skutočnosť, že každé spoločenstvo má svoju ústrednú skupinu a tých, ktorí veria, že z nej vzišli, je podľa Alexandra dôvodom pre reflektovanie možnosti napätia medzi primordálnou a občianskou solidaritou akoukoľvek teóriou inklúzie v západných spoločnostiach (Alexander 2006b: 23; 1988), a to napriek tomu, že samotná ústredná skupina je schopná v priebehu vývoja obohacovať charakteristiky považované za primordálne o predtým vyčleňované znaky.

Odhadnúť možnosti inklúzie skupiny do spoločenstva, ale najmä porozumieť pozorovanej situácii odlišného včlenenia a vylúčenia skupín v konkrétnych prípadoch, by mal umožniť Alexandrov multidimenzionálny model inklúzie. Inklúzia etnickej okrajovej skupiny je závislá na dvoch faktoroch – „vonkajšom faktore“ (faktore vonkajšieho prostredia), pričom prostredím je štruktúra spoločnosti obklopujúca ústrednú skupinu, a „vnútorom – vôľovom – faktore“, odrážajúcim podobnosť či naopak odlišnosť primordálnych charakteristík ústrednej a okrajovej skupiny. (Alexander 2006b: 23; 1988) Tieto faktory vymedzujú osi, na ktorých sa môžeme pohybovať smerom k rastúcej pravdepodobnosti inklúzie. V prípade prvej dimenzie Alexander tvrdí, že s diferenciáciou ekonomického, politického, integratívneho a náboženského systému (prostredia), sa inklúzia stáva legitímnejšou a pravdepodobnejšou. V prípade druhej dimenzie posudzuje mieru zhody primordálnych charakteristík oboch skupín – s rastúcou podobnosťou rastie ústrednou skupinou pociťovaná „vhodnosť“ inklúzie. (Alexander 2006b: 23; 1988) Čím je teda prostredie diferencovanejšie a primordálne charakteristiky oboch skupín považované za vzájomne podobnejšie a bližšie, tým reálnejšia je inklúzia. Tento základný model zdôrazňuje vôľu ústrednej skupiny. V ďalšom texte však Alexander popisuje i spôsoby, akými na vnímané odlišnosti a podobnosti v primordálnych charakteristikách reagujú okrajové skupiny a vytvárajú vlastné stratégie pre vymedzenie vzťahu s ústrednou skupinou.

Ne/solidarita centier a predmestí

Obyvatelia predmestí – ako aktéri výtržností – sú v diskusiách a novinových článkoch často asociovaní s menšinovou populáciou prisťahovalcov, či ich potomkov. V pojmoch Alexandrovej

konceptie sú teda v pozícii skupiny, ktorá by mohla aspirovať na včlenenie do väčšinovej spoločnosti (okrajová skupina). V prípade nepokojov a „problematiky predmestí“ sa prekrývajú dve úrovne, ktoré stanovujú pozíciu skupiny – jednak úroveň celospoločenská (teda francúzska väčšinová spoločnosť a jej vzťah k prisťahovalcom) a jednak úroveň mesta, na mape ktorého sa vyčleňuje problémové predmestie.

Nepokoje sú následne chápané ako reakcia na skúsenosť vylúčenia, diskriminácie, defavorizovaného spoločenského postavenia a na kumulované sociálne problémy s minimálnymi vyhliadkami na zmenu. (Le Monde 4. 11. 2005) Reakcia má pritom podobu poškodzovania majetku a útokov na budovy inštitúcií reprezentujúcich dominantnú spoločnosť (školy, policajné stanice), ako aj stretov so strážcami poriadku. (Silverstein, Tetreault 2005) Je preto čítaná, a médiami a ich čitateľmi v diskusiách popisovaná, ako následok neúspešných snáh o integráciu a pretrvávajúcich štruktúrnych nerovností (Le Monde 4. 11. 2005). Zároveň sú označené aj ako „revolta“, teda odmietnutie dominantných spoločenských noriem a vyjadrenie skúsenosti s *bytím odmietnutí*. Bolo by preto možné chápať ich v pojmoch Alexandrovho modelu ako poukázanie na prežívanie absencujúcej solidarity medzi ústrednou a okrajovou skupinou, pričom okrajovou skupinou je obyvateľstvo predmestia.

Ako zdôrazňuje v diskusii na stránkach denníka Le Monde sociológ Eric Macé, vo francúzskych podmienkach sú občania pred zákonom rovní a za rovných považovaní bez ohľadu na akékoľvek iné príslušnosti a možné odlišnosti. (Le Monde 8. 11. 2005) Aktéri nepokojov ale otvárajú otázku sociálneho vylúčenia obyvateľov predmestí veľkých miest a pozície prisťahovalcov a ich potomkov v spoločnosti obecne. Alexandrov model inklúzie má dve vyššie zmienené dimenzie, ktoré umožňujú posudzovať a vysvetľovať schopnosť ústrednej skupiny inkludovať členov konkrétnej okrajovej skupiny. Sledovanie zmien „faktoru prostredia“ odkazujúceho k miere diferenciácie v spoločnosti je relevantné najmä pri popise historického vývoja alebo v prípade stretu dvoch spoločenských systémov. Francúzske pouličné nepokoje však chápem ako jeden bod v čase, ktorého možný význam ako vyústenia historického procesu diferenciácie ponechávam na okraji pozornosti. Ak aktéri nepokojov sú vo

väčšine potomkami prisťahovalcov, ktorí sa narodili a vyrástli vo Francúzsku, znamená to, že v prípade nepokojov je vonkajšie prostredie pre ústrednú i okrajovú skupinu totožné. Pre otázku inklúzie sa v prípade obyvateľov tzv. „prisťahovaleckých predmestí“ preto ako dôležitejšia zdá vnútorná dimenzia Alexandrovho modelu – teda ústrednou skupinou vnímaná podobnosť predpokladaných primordiálnych charakteristík. Ak je predmestie „okrajovou skupinou“, ktorá je primordiálne (etnicky) odlišná od ústrednej skupiny, mala by byť – udržiujúc si vlastnú ústrednú solidaritu – vnútorne primordiálne homogénna. V prípade, že nepokoje skutočne sú prípadom etnického hnutia, či hnutia ľudí definovaných odlišným pôvodom, malo by reflektovať zdieľanie primordiálnych charakteristík, mimo iné i ako potenciálny motor hnutia. V nasledujúcich odstavcoch sa preto pokúsim zmapovať, nakoľko obyvatelia predmestia predstavujú homogénnu skupinu, ktorú je možné definovať prostredníctvom primordiálnych charakteristík vymenovaných J. C. Alexandrom. (Alexander 2006b: 19; 1988)

Mediálna reprezentácia účastníkov nepokojov zahŕňa obraz „tmavej pleti“, a islam ako pravdepodobne zdieľané náboženstvo. Oboje je v Alexandrovej koncepcii označené za primordiálne charakteristiky, ktoré, ak sú odlišné pre ústredné a okrajové skupiny, môžu sťažovať proces inklúzie, či objaviť sa ako významné vo chvíľach, keď je preskúmaná otázka úspešnosti či možnosti začlenenia skupín. Prepojenie týchto vnímaných odlišností so sociálnou pozíciou účastníkov novembrových nepokojov a ich použitie na vysvetlenie napätí medzi ústrednou a okrajovou skupinou však môže byť trochu komplikovanejšie. Odkaz na pôvod obyvateľov predmestí v „afrických a arabských“ krajinách i referencia na mladých výtržníkov ako na Černochovo a Arabov vo vyššie zmienených diskusiách totiž zneprehľadňuje možný význam „tmavej pleti“ v obecne zdieľaných predstavách. Alexander pri svojom výklade roly fyzického vzhľadu pre inklúziu do spoločnosti USA v priebehu 20. storočia napríklad rozlišuje medzi skupinami prisťahovalcov z Ázie a skupinami černošskej populácie, dávajúc vyššiu úspešnosť inklúzie Aziatov do vzťahu (mimo iné) s ich „menej zjavnou rasovou odlišnosťou“ (Alexander 2006b: 32; 1988) vzhľadom k ústrednej (belošskej) skupine. Podľa Alexandra si však i okrajové skupiny udržiavajú aspoň

„zbytky“ ústrednej solidarity, ktorá je naviazaná na primordiálne charakteristiky a ktorá hrá význam i pre ich vzájomné vzťahy. Alexander sa pri posúdení fyzickej ne/podobnosti zrejme spolieha na vlastné zdieľanie obecných percepcií „rasových odlišností“. V prípade aktérov pouličných nepokojov by teda taktiež mohla byť vznesená otázka, nakoľko by černošskí a arabskí obyvatelia predmestí v jeho posúdení boli rozpoznateľní ako homogénna skupina. Každopádne je však málo pravdepodobné, že by sa združovali a „solidarizovali“ podľa zdieľanej a proklamovanej „rasovej príslušnosti“ ako základu sebaidentifikácie. Ako zdôrazňuje Loïc Wacquant pri celkovom popise opakujúcich sa mestských nepokojov vo Francúzsku od osemdesiatych rokov 20. storočia, ľudové predmestia „nie sú obývané výlučne, a dokonca ani z väčšej časti imigrantmi, a národná/národnostná príslušnosť účastníkov nepokojov bývala vždy rôzna“. Spolu s mladými potomkami imigrantov na nich vždy aktívne participovali mladí „pôvodní“ obyvatelia kedysi priemyslových štvrtí. (Wacquant 2006: 27–28) Zdieľanie náboženstva ako možnej zjednocujúcej charakteristiky predmestí spochybňujú Paul Silverstein a Chantal Tetreault odkazom na (naopak) výraznú absenciu náboženských či etnických ideológií, ako aj nedostatok efektívnych organizačných zoskupení na francúzskych predmestiach obecne. (Silverstein, Tetreault 2005)

Jazyk a rodinné vzťahy Alexander uvádza ako ďalšie možné primordiálne charakteristiky, ktorých blízkosť a odlišnosť zohráva rolu v procese ex/inklúzie. V prípade mladých obyvateľov predmestí sú ale v podstate irelevantné. Ich rodičia a starí rodičia totiž nepochádzajú z jedinej krajiny a ich jazyk je charakteristický skôr inováciami, ktorých pôvod je práve na predmestiach, nie v krajinách pôvodu rodičov, a zodpovedá zdieľaniu nových štýlov reči, obliekania a hudby (Silverstein, Tetreault 2005). Poslednou Alexandrom zmienenou primordiálnou charakteristikou, ktorá by mohla stáť v základoch solidarity okrajovej skupiny zviditeľnenej v novembrových nepokojov, je „teritórium“. Zdieľanie priestoru, či priestorová blízkosť, patrí podľa Alexandrovej koncepcie k možným oporám pocitov prináležania ku skupine, ako aj vyčlenenia (sa) od okolitých skupín. Mohlo by teda práve „teritórium“ predmestí byť jednotiacou primordiálnou charakteristikou jednotlivcov, ktorí sa vyčlenili ako skupina

svojím proti normám orientovaným chovaním a upozornili na svoje nedobrovoľné vylúčenie?

Toto vysvetlenie by mohlo veľmi dobre platiť pre reprezentáciu nepokojov v médiách. V ich prípade sú totiž predmestia ako konkrétne miesta, odkiaľ pochádzajú výtržníci, často považované za príčinu ich nespokojnosti, i základ ich predpokladanej súdržnosti. Proti tomu je však možné vzniesť niekoľko drobných námietok. (1) Teritórium predmestia v podstate neexistuje – hoci existujú administratívne jednotky, je ťažké stotožniť ich hranice presne s hranicami akejsi mentálnej mapy problémového predmestia. Navyše, administratívne i mentálne hranice sú veľmi dobre priestupné pre domácych, ktorí každodenne odchádzajú do ostatných štvrtí za prácou či za spotrebou, ale i pre tých, ktorí na predmestí nežijú – na rozdiel od amerických get, z francúzskych banlieues totiž nezmizli verejné priestranstvá. (Wacquant 2006: 161, 167, 179) (2) Nepokoje sa objavili vo viacerých mestách, odkazujúc tak na zdieľanie skúsenosti v priestoroch, ktoré sú navzájom fyzicky vzdialené a, ako píše Wacquant, pri porovnaní navyiac vždy trochu odlišné; podobná je iba sociálna pozícia teritórií v rámci jednotlivých miest. (Silverstein, Tetreault 2005, Wacquant 2006: 9). Táto oddelene sa opakujúca reakcia do určitej miery popiera predpoklad, podľa ktorého by teritórium samotné formovalo skupinu. (3) Ako tretiu námietku je možné uviesť tvrdenie, podľa ktorého sú obyvatelia predmestí skutočne veľmi heterogénnou skupinou; popri odlišnostiach, ktoré Wacquant označuje ako rozdiely „etnonárodného pôvodu“, menuje odlišnosti „triedne“, a upozorňuje taktiež na pôsobenie verejných inštitúcií zabraňujúcej izolácií štvrtí. (Wacquant 2006: 9, 160–164, 170) V tejto heterogénnej a nie jasne ohraničenej populácii „banlieues“ existujú ďalšie vnútorné – a niekedy ťažko prekonateľné – rozpory. Teritórium nie je pre túto obyvateľskú skupinu základom pre pociťovanie solidarity, ktorú by sme mohli očakávať podľa Alexandrovho modelu. Naopak, Wacquant v prípade francúzskych predmestí konštatuje časté odmietanie prisúdenej príslušnosti k ostatným obyvateľom oblasti. Opakujúce sa výroky, ktorými sa obyvatelia snažia zabrániť stotožneniu s inými rodinami, či inými susediacimi vežiakmi so „zlou povestou“, často zahŕňajú tvrdenia o dočasnosti ich vlastného pobytu vo štvrti. Wacquant preto o predmestiach, rovnako ako o getách v USA, hovorí ako o „nemožnej (nereálnej)

komunité“, neustále znovu vnútorne rozdeľovanej; stigmatizácia prostredia tak má za následok naplnenie proroctva o anómii či dezorganizácii. (Wacquant 2006: 179, 188–189) Línie a hranice solidarity križujú oblasť predmestia a často končia pri vchode do vežiaku. Zdieľané teritórium sa javí najmä ako základ *podobnej skúsenosti vylúčenia a odmietnutia* pre jeho obyvateľov. Preto ak uvažujeme o skupinách mladých novembrových výtržníkov, je vhodnejšie brať v úvahu skôr túto *skúsenosť*¹² než podobnosť primordiálnych charakteristík. Hoci je ňou tesne prepojená vnímaná etnická odlišnosť od ústrednej skupiny, zdieľajú ju v Alexandrových pojmoch okrajové skupiny (a časti skupiny ústrednej), ktoré môžu byť navzájom „primordiálne odlišné“, a odlišujúce sa i úrovňou integrácie do francúzskej a mestskej spoločnosti. Preto sa – s odkazom na Michela Maffesoliho (1996) – prikloním k vyzdvihnutiu „každodennej skúsenosti“ a najmä symbolického významu prináležania k oblasti, ako možného základu – nie nutne stálych – pocitov solidarity.

Prístup J. C. Alexandra kladie dôraz na **pretrvávajúce** roly, ktorú vnímané primordiálne odlišnosti hrajú pri určovaní vzájomného vzťahu sociálnych skupín v diferencovaných západných spoločnostiach druhej polovice 20. storočia. Udržiavaním „pozostatkov ústrednej solidarity“ (Alexander 2006b: 17; 1988) vysvetľuje prítomnosť prípadných medziskupinových konfliktov, či – v prípade okrajových skupín – tendencie združovať a vylčovať sa. V jeho koncepcii je podstatné práve **pretrvávajúce** významu tých charakteristík a väzieb, ktoré ohraničovali spoločenstvá v premodernej spoločnosti. Nie sú teda pre súčasnosť charakteristické a ani v súčasnosti nevznikajú – sú pozostatkom, ktorý napriek predpokladom dosiaľ nevymizol. Preto aj v súčasnosti pozorované združovanie sa má podľa neho tendenciu kopírovať tradičné delenia podľa teritória, pokrvných zväzkov, jazyka či náboženstva. (Alexander 2006b: 19; 1988)

Iný pohľad na vznik a pôsobenie skupín na predmestiach francúzskeho veľkomesta ponúka prístup a pojmový aparát

¹² Silverstein a Tetreault (2005), ktorí „podobnosť života a jeho sociálnych a ekonomických podmienok“ zdôrazňujú v podobnom zmysle, sa zároveň domnievajú, že solidarita obyvateľov predmestí je daná prináležaním k tej istej triede/vrstve. Ako však upozorňuje Wacquant, predmestia sú heterogénne nielen etnicky, ale i „triedne“. (Wacquant 2006: 9)

Michela Maffesoliho formulovaný o niekoľko rokov neskôr, ako Alexandrov multidimenzionálny model inklúzie.¹³ Maffesoliho pojem „neotribalizmu“ taktiež odkazuje k väzbám, ktoré sú modernistickými sociologickými teóriami buď ignorované alebo považované za typické pre tradičné spoločnosti, a ich významu v každodennom živote na konci dvadsiateho storočia. (Shields 1996: ix) Podobne ako J. C. Alexander, Maffesoli poukazuje na „reziduálne“ sily stále znovu rozohrávajúce hry o vzťahy solidarity a reciprocity nadväzované s druhými, ktorých teoretické reflektovanie relativizuje obraz individualizmu samozrejme prijímaný v sociologických popisoch súdobej spoločnosti. (Maffesoli 1996: 72–73) Prejavom pôsobenia týchto síl sú práve nové „kmeňe“ vznikajúce v masovej spoločnosti, ktoré – ako v predslve ku knihe upozorňuje Rob Shields – nie sú kmeňmi v „tradičnom antropológickom zmysle“. (Shields 1996: x) Tie „kmeňe“, o ktorých píše Maffesoli, sú fluidnými zoskupeniami, ktoré vznikajú v podstate náhodne a často majú podobu príležitostných stretnutí. Nemajú tendenciu k tradičným politickým aktivitám, deklaráciám a konfrontáciám (naopak, často sa od nich dokonca odvracajú s nechutou). Neznamená to však absenciu formulovaných postojov či možnosti vzdoru a zrodu hnutia. Ich členovia, hoci nie sú výlučnými členmi jediného „kmeňa“ a v priebehu dňa sa môžu účastniť života niekoľkých zoskupení, sú na nich rozhodne emocionálne zainteresovaní. (Maffesoli 1996: 75–77, 92) Posilňovanie zdieľaného prežívania, súdržnosti i vymedzenie sa voči okoliu, umožňujú rituály, špecifické odlišujúce znaky a praktiky, prípadne vedomé utajovanie skupiny. (Maffesoli 1996: 92–93)

Príklady novodobých kmeňov sa podľa Roba Shieldsa nevyčerpávajú typickými obrazmi mládežníckej subkultúry či obetí módného priemyslu. Ako „tribus“ je možné označiť i kolektivity založené na zdieľaní záujmu (hobby), profesijné alebo nátlakové skupiny. (Shields 1996: xi) Kmeňmi sú mikroskupiny charakterizované životným štýlom, ktoré podľa Maffesoliho vznikajú ako prejav samotnej kreativity más. Jedným zo spôsobov ich existencie sú i tzv. „dediny v meste“, oblasti charakteristické práve zdieľaným životným štýlom a zároveň vzťahmi k priestoru.

¹³ Francúzsky originál knihy – *Le temps des tribus* – bol publikovaný v roku 1988.

(Maffesoli 1996: 97) V niektorých lokalitách sa môže stretávanie spontánne štruktúrovať, zároveň sú však zvláštne lokality, určené pre združovanie ľudí istého životného štýlu a s určitými vzorcami spotreby, plánovito utvárané v procese gentrifikácie. (Jayne 2006: 71–72, 74). V susedských štvrtiach – „mestských dedinách“ a najmä getách ako akomsi ideálnom type tribálnej mestskej skupiny – sa vytvárajú zvláštne komunitné vzťahy solidarity organizované na základe príslušnosti k teritóriu a súčasne afektívnej väzby. Skupiny sa tak definujú práve prepojením významu teritória a emocionálneho zdieľania. „Nech už sa jedná o akékoľvek teritórium a akúkoľvek náplň citovej väzby – kultúrne praktiky, sexuálne preferencie, spôsoby obliekania, náboženské reprezentácie, intelektuálne motivácie, politické presvedčenie: a vo vymenovávaní príčin združovania by sme mohli pokračovať – je možné vymedziť ich okolo dvoch pojmov priestoru a symbolu (...)“.¹⁴ (Maffesoli 1996: 135)

Ak porovnáme niektoré základné tvrdenia Alexandrovho a Maffesoliho prístupu, objaví sa jedna základná podobnosť a dve odlišnosti, ktoré je vhodné zdôrazniť. Podľa oboch teoretikov sú väzby solidarity a afektívne prežívanie prináležitosti k *druhým*, neodmysliteľnou súčasťou spoločnosti konca 20. storočia a určujú súdobé vzťahy v rámci – i medzi – skupinami. Malé skupiny a väzby pre ne typické sú v súčasnej spoločnosti napriek predpokladom teoretikov modernej západnej priemyselnej spoločnosti prítomné; Maffesoli v nich vidí samotný základ každodenného života a pre súčasné obdobie charakteristické vyjadrenie „ľudskej“ tendencie nadväzovať emotívne nabitú väzbu. Podľa Alexandra je to preto, že vzťahy zakladané na zdieľaní primordiálnych znakov dosiaľ nevymizli. Pri popise „primordiálnej solidarity“ Alexander zdôrazňuje pretrvávajúcu pevnosť charakteristík vnímaných ako danosti. Maffesoli v charakterizácii nových „kmeňov“ poukazuje na fluiditu vzťahov, na ich premenlivé motivácie a malú stabilitu, zdôrazňujúc pritom ich emocionálny náboj.

Na príklade väzby definovanej teritoriálnou príslušnosťou je možné ilustrovať rozdiely oboch prístupov. J. C. Alexander zdieľanie teritória označuje za jeden z možných základov utvorenia a pretrvávania primordiálnych väzieb v skupinách (ústrednej či

¹⁴ Vlastný preklad.

okrajovej). Podľa príkladov, ktoré uvádza (Alexander 2006b: 30, 32–34; 1988), odkazuje k teritóriu skupinou tradične (dlhodobo) zdieľanému, ktoré samotné sa následne stáva **dôvodom** väzby, a to dokonca i po jeho opustení (pôvod v priestore preváži jeho fyzické zdieľanie). Maffesoliho „teritórium“ je miestom, ktoré je samotné vytvárané s tým, ako vznikajú afektívne väzby medzi členmi „kmeňa“, spolu s nimi a s ich využitím; teritórium, prostredníctvom ktorého je možné skupinu definovať, vzniká prepojením priestoru, symbolických významov a emotívneho náboja vzťahu. Tak ako v prípade iných príčin utvorenia kmeňa, i ono pôsobí ako premenlivé.

K použitiu Maffesoliho prístupu pri popise dynamiky predmestských skupín, ktoré sú aktérmi novembrových nepokojov, ponúka nielen jeho vlastný príklad „mestských dedín“ či get, ale i spôsob uvedenia článku Paula Silversteina a Chantal Tetreault *Urban violence in France* (Silverstein, Tetreault 2005). Ten totiž začína slovami skladby z roku 1995 „Qu'est-ce qu' on attend“¹⁵ rapovej skupiny Suprême NTM, teda odkazom na hudbu, ktorá vyjadruje zdieľanie životnej skúsenosti a životného štýlu mladých „predmeštiakov“ a ktorou charakterizujú prostredie, v ktorom sa nepokoje odohrali. Každopádne však aj v prípade skupiny, ktorá by mala charakter Maffesoliho kmeňa (združovanie sa na základe podobnosti životných štýlov, či dokonca estetických preferencií), má okolie tendenciu interpretovať jej existenciu ako dôsledok nejakej zásadnejšej a hlbšie zakotvenej podobnosti – etnickej či pôvodu. Takúto dynamiku utvárania *charakteristiky príslušnosti k oblasti banlieue*, pripisovania symbolického významu „bydlisku na predmestí“, ktoré na seba nabaľuje ďalšie významy (etnická a kultúrna odlišnosť, potenciálne ohrozenie) a stáva sa stigmou, popisuje Loïc Wacquant v knihe *Parias Urbains* (2006). Wacquant komentuje zosilňujúce sa či znovu sa objavujúce prejavy rasizmu a etnickej neznášanlivosti, a ich prepojenia s mestským životom a zhoršujúcou sa situáciou na predmestiach. Popisom prípadu bývalých robotníckych štvrtí situovaných smerom k severnému okraju Paríža pomáha porozumieť tomu, ako samotná etnizovaná „príslušnosť k teritóriu“ nadobúda charakter danosti podobnej primordiálnym charakteristikám práve vo svojej schopnosti stigmatizovať nositeľov.

¹⁵ V preklade „Na čo čakáme“.

Súčasnú predmestia boli pôvodne štvrtami, ktoré ubytovávali okrem domácich robotníkov i (postupne) prichádzajúcich imigrantov a ich rodiny v lacno a rýchlo postavených obytných komplexoch sociálneho bývania (ako napríklad *Quatre mille* v La Courneuve Paríži – mieste empirických štúdií Loïca Wacquanta). V posledných desaťročiach sú viac než ich mestské okolie ohrozené nezamestnanosťou, žije v nich taktiež vyššie percento obyvateľov pochádzajúcich z iných zemí, než z Francúzska,¹⁶ a populácia predmestí je v priemere mladšia než populácia celého mesta. Hromadenie sociálnych problémov spätých s deindustrializáciou, rastúcou nezamestnanosťou, „prekérizáciou“ zamestnaní nízko kvalifikovaných robotníkov sa spája s predpokladom etnickej odlišnosti obyvateľov a komplexný obraz – nízko hodnotenej – inakosti je súčasťou vytváraného „sociálneho problému nazývaného banlieue“. (Wacquant 2006: 33–34, 149, 157, 178)

Obyvatelia banlieues sú rôzne odlišní a rôzne podobní, netvoria homogénnu skupinu a nie je možné hovoriť o ich jednotnej *kultúrnej identite*. (Wacquant 2006: 170) Predsa sú ale všetci považovaní za rovnako vzdialených od „ústrednej skupiny“. Bez ohľadu na osobne pociťovanú etnickú príslušnosť je obyvateľom predmestí v období nepokojov prisúdený pôvod – mimo Francúzska. Časť „členstva“ tejto skupiny veľmi pravdepodobne dokonca „patrí“ do občianskeho spoločenského jadra (sú to Francúzi, ktorí sa narodili Francúzom vo Francúzsku), napriek tomu je im v mediálnom obraze predmestia priradená primordiálna odlišnosť – ako následok vylúčenia a zároveň ako potenciálne vysvetlenie chovania „neintegrovateľných“.

Záver

Oddeľovanie inakosti v priestore miest má svoju históriu. „Minority, nedokonalí ľudia a mnoho iných, ktorí sú vnímaní ako predstavujúci nebezpečenstvo pre dominantnú skupinu, sú v imaginatívnych geografiách často odsúvaní, inam, v prípade miest často na

¹⁶ Wacquant však zároveň koriguje médiami podporovaný obraz bytových komplexov s regulovaným nájomom obývaných výlučne cudzincami – na všetkých predmestiach početne prevažujú obyvatelia s francúzskou národnosťou. (Wacquant 2006: 164)

ich okraje, asociované i s „morálnou nedostatočnosťou.“ (Sibley 1995: 49) Takéto mestské teritórium však nie je danosťou, človek sa v ňom ocitne z rôznych dôvodov, v rôznych časoch, a často prežíva i zmenu jeho obrazu, ktorá sa v priebehu času stáva prisúdenou reprezentáciou i jeho/jej samotného/samotnej. Jedným z aspektov vylúčenia obyvateľov predmestí je nemožnosť vlastný obraz ovplyvňovať. (Wacquant 2006: 152) Vznik a udržiavanie obrazu „problémových štvrtí“ či inými pojmami označovaných „stigmatizovaných lokalít umiestnených na spodnom rebríčku hierarchií miest, ktoré spolu vytvárajú celok metropole“ (Wacquant 2006: 5), je pravdepodobne komplikovaným procesom, ku ktorému, ako píše Rinaudo a zmieňuje i Wacquant, prispievajú i médiá. Tie však rozhodne nie sú jediným zdrojom ich povesti ani hlavnou príčinou stigmatizácie obyvateľov. O ich úlohe je však možné uvažovať ako o zasahujúcej do tohto procesu. Rovnako je možné venovať pozornosť efektom rozhodnutí lokálnej politiky, viac alebo menej preberajúcich diskurz médií, role tvrdení sociálnych vedcov (Wacquant 2006: 153–154) či vplyvu verejných označení oblasti za cieľ sociálnej pomoci. Sociológ Eric Macé zmieňuje paradoxný efekt označenia predmestí za „ZEP – Zones d'éducation prioritaires“¹⁷, ktorý mal podobu odchodu detí z bohatších rodín zo škôl, ako aj pokles dotácií. (Le Monde 8. 11. 2005)

Súčasný tlak na mestské administratívy, ktorý od nich vyžaduje relatívne samostatné vyrovnávanie sa s ekonomickými tlakmi a problémami často spojenými s deindustrializáciou a ktorý v západoeurópskych mestách trvá približne od obdobia neoliberalistickej reštrukturalizácie v osemdesiatych rokoch (Wacquant 2006: 27, Le Galès 2002, Silverstein, Tetreault 2005), vedie lokálnych reprezentantov k hľadaniu nových prístupov ku konkrétnym mestským „problémom“. Snaha vhodne adresovať pomocné aktivity, ale zároveň nezdôrazňovať etnické rozdiely, smeruje k vyznačeniu mestského teritória predmestia a k prisúdeniu zvláštnej charakteristiky jeho obyvateľom. Možné výsledky prípadnej realizácie nápadu pozitívne diskriminovať „na základe teritória“, ktorý vyslovil Manuel Valls, poslanec a primátor Evry, v diskusii denníka Le Monde (Le Monde 10. 11. 2005), sú i preto len ťažko predvídateľné.

¹⁷ V preklade „Prednostné vzdelávacie zóny“.

Na záver sa vrátim k otázke, či je *teritórium* predmestí jednotiacou „primordiálnou charakteristikou“ skupiny jeho obyvateľov, ktorá ich zároveň zjednocuje ako okrajovú skupinu a zároveň definuje ich postavenie voči väčšine. Moderná spoločnosť a jej etnické nepokoje charakteristické prítomnosťou povedomia o etnických odlišnostiach skupín poukazujú podľa J. C. Alexandra na pretrvávajúce rozdiely, ktoré sú považované za prvotné a predchádzajúce situácii konfliktu. Prípád francúzskych predmestí ale upozorňuje i na schopnosť modernej spoločnosti rozdiely chápať ako primordiálne vytvárať a pripisovať ich v podstate bez ohľadu na sebaidentifikáciu (jej existenciu a jej význam) označených nositeľov. S touto možnosťou Alexander nepočíta, a preto ju jeho model nedokáže popísať a vysvetliť. *Nové primordiality* prekračujú prvotné charakteristiky, ktoré popisuje Alexander, a zároveň z nich čerpajú. Ako ukazujú štúdie zmienených autorov, stigmatizácia teritória asocioje predpokladané a vnímané odlišnosti etnické i hodnotové, posilňujúc tak rozdiely v sociálnej situácii. Odkazy na primordialitu odlišností môžu upevňovať a potvrdzovať postavenie vymedzených skupín, a s pomocou opatrení lokálnej politiky i dobre mienených snáh presne adresovať pomoc tak napomáhať k vytváraniu pôvodne neprítomných hierarchií.

Literatúra

- Alexander, Jeffrey, C. 2006a „Promýšlení „způsobů začlenění“: asimilace, napojování a multikulturalismus jako varianty občanské participace.“ In Marada, Radim (ed.). 2006. *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: CDK.
- Alexander, Jeffrey, C. 2006b. „Ústřední solidarita, etnická okrajová skupina a sociální diferenciacie.“ In Marada, Radim (ed.). 2006. *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: CDK.
- Jayne, Mark. 2006. *Cities and consumption*. London and New York: Routledge.
- Le Galès, Patrick. 2002. *European cities: Social conflicts and governance*. New York: Oxford University Press.
- Maffesoli, Michel. 1996. *The time of tribes. The decline of individualism in mass society*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Rinaudo, Christian. 1999. *L'Éthnicité dans la cité. Jeux et enjeux de la catégorisation ethnique*. Paris: L'Harmattan.
- Shields, Rob. 1996. „Foreword: Masses or tribes?“ In: Maffesoli, Michel. *The time of tribes. The decline of individualism in mass society*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.

- Sibley, David. 1995. *Geographies of Exclusion. Society and Difference in the West*. London and New York: Routledge.
- Silverstein, Paul., Tetreault, Chantal. 2005. „Urban violence in France“. In: *Middle East Report Online*. [online]. Nov. 2005. [cit. 2006-11-14]. Dostupné z: <http://merip.org/mero/interventions/silverstein_tetreault_interv.htm>.
- Wacquant, Loic. 2006. *Parias urbains. Ghetto – Banlieue – État*. Paris: La Découverte.

Další použité zdroje

Diskusie denníka Le Monde

- „Banlieues: les territoires abandonnés?“ (L'intégralité du débat avec Eric Macé, chercheur au Centre d'analyse et d'intervention sociologique (EHESS – CNRS) et maître de conférences à l'université Paris-III et à l'IEP de Paris). *Le Monde*. [online]. 8. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <<http://www.lemonde.fr/web/chat/0,46-0@2-3226,55-706489@51-706775,0.html>>.
- „Banlieues: qui sont ces jeunes en colère?“ (L'intégralité du débat avec Eric Marlière, sociologue, chercheur au Cesis (Centre de recherches sociologiques sur le droit et les institutions pénales). Eric Marlière est notamment l'auteur de „Jeunes en cité, diversité des trajectoires ou destin commun?“ (L'Harmattan, 2005)). *Le Monde*. [online]. 4. 11. 2005. Aktualizované 23. 10. 2006. [cit. 2006-12-16]. Dostupné z: <<http://www.lemonde.fr/web/chat/0,46-0@2-3226,55-706486@51-706775,0.html>>.
- „Crise dans les banlieues: la réponse politique est-elle à la hauteur?“ (L'intégralité du débat avec Patrick Braouezec, député (PC), président de l'agglomération Plaine Commune). *Le Monde*. [online]. 9. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <<http://www.lemonde.fr/web/chat/0,46-0@2-3226,55-708086@51-706775@45-1,0.html>>.
- „État d'urgence, un risque pour la démocratie?“ (L'intégralité du débat avec Agnès Herzog, vice-présidente du Syndicat de la magistrature). *Le Monde*. [online]. 16. 11. 2005. [cit. 2006-12-16]. Dostupné z: <<http://www.lemonde.fr/web/chat/0,46-0@2-3226,55-710605@51-706775@45-1,0.html>>.
- „Violences urbaines: apaisement ou crise durable?“ (L'intégralité du débat avec Manuel Valls, député (PS) et maire d'Evry (Essonne), auteur de „La Laïcité en face“ (éd. Desclée de Brouwer). *Le Monde*. [online]. 10. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <<http://www.lemonde.fr/web/chat/0,46-0@2-3226,55-708653,0.html>>.

Internetové správy v ČR

- „Al-Kajdá cítí ve Francii šanci“. Ladislav Kryžánek, MF DNES, *Zprávy idnes*. [online]. 6. 12. 2005. [cit. 2006-09-10]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/zahranicni.asp?r=zahranicni&c=A051206_074643_zahranicni_pat>.

- „Francie ohlásila konec pouliční války“. iDNES, *Zprávy idnes*. [online]. 17. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/zahranicni.asp?r=zahranicni&c=A051117_115444_zahranicni_mhk>.
- „Francie ruší zákon o výjimečném stavu“. iDNES, Reuters, *Zprávy idnes*. [online]. 3. 1. 2006. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/zahranicni.asp?r=zahranicni&c=A060103_100443_zahranicni_miz>.
- „Francie: vláda umožnila vydat zákaz vycházení“. *Archiv BBC*. [online]. 8. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/11/051108_france_riot_1700.shtml>.
- „Francouzští výtržníci zranili desítky policistů a batole“. iDNES, Reuters, ČTK, *Zprávy idnes*. [online]. 7. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/zahranicni.asp?r=zahranicni&c=A051107_071118_zahranicni_miz>.
- „Chirac vyzval k uklidnění situace na předměstích Paříže“. *Archiv BBC*. [online]. 2. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/11/051102_france_riot_1430.shtml>.
- „Ministr nařídil vyhostit z Francie výtržníky-cizince“. iDNES, ČTK, *Zprávy idnes*. [online]. 9. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/zahranicni.asp?r=zahranicni&c=A051109_155755_zahranicni_miz>.
- „Nepokoje ve Francii pomalu odeznívají“. *Archiv BBC*. [online]. 10. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/11/051110_france_riot_0700.shtml>.
- „Odborníci o Francii: Nepokoje u nás nehrozí. Zatím.“ iDNES, *Zprávy idnes*. [online]. 8. 11. 2005. [cit. 2006-12-12]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/domaci.asp?r=domaci&c=A051108_102854_domaci_miz>.
- „SPECIÁL: Přistěhovalci rozpoutali násilí ve Francii“. iDNES, *Zprávy idnes*. [online]. 7. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/prilohy.asp?r=prilohy&c=A051107_104603_prilohy_miz>.
- „Stovky lidí se v Paříži zúčastnily vzpomínkového pochodu“. *Archiv BBC*. [online]. 29. 10. 2005. [cit. 2006-11-14]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/10/051029_france_riot_0925.shtml>.
- „V Le Raincy v Paříži zavádějí zákaz nočního vycházení“. *Archiv BBC*. [online]. 7. 11. 2005. [cit. 2006-09-08]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/11/051107_france_riot_1700.shtml>.
- „V Paříži neustávají střety výtržníků s policisty“. *Archiv BBC*. [online]. 3. 11. 2005. [cit. 2006-09-04]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/11/051103_france_riots_1700.shtml>.
- Plaine commune – Communauté d'agglomération*. [online]. [cit. 2006-12-17]. Dostupné z: <http://www.plainecommune.fr/page/p-80/art_id-109/>.